

Marcin Jędrysiak

ORCID ID: 0000-0002-2855-4430

Kwestia rasizmu w myśli ideologów Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (1929–1945)

Streszczenie: Celem artykułu jest wskazanie, czy w ideologii Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów znaleźć można elementy rasistowskie oraz jaką ewentualnie rolę pełniły. W nauce wciąż prowadzona jest dyskusja odnośnie do tego, czy OUN była organizacją o charakterze faszystowskim. Rozważania na ten temat często pomijają wątek rasizmu i jego roli zarówno we włoskim faszyzmie, jak i ukraińskim nacjonalizmie integralnym. Pomija się także rodzaj prezentowanego rasizmu. W artykule wykorzystano metodę historyczno-prawną, przy zastosowaniu badań porównawczych. W pracy odstąpiono od ściśle chronologicznego ujęcia problemu ze względu na czytelność wyводу: przyjęty układ pracy pozwala na prześledzenie omawianego problemu od kwestii najbardziej ogólnych do szczegółowych. Analizie poddano prace istotnych myślicieli związanych z OUN, takich jak Dmytro Doncow, Wołodymyr Martynec', Dmytro „Orłyk”, Julijan Wassysjan oraz Jurij Łypa. Zdecydowano się na wskazanie najważniejszych kwestii poruszanych w ich szkicach i książkach oraz porównanie ich poglądów. Porównanie pozwoliło wskazać, że rasizm często pojawia się w pismach ideologów OUN, jednak nie istnieje jedna jego wersja. Każdy z autorów prezentuje własne poglądy na ten temat oraz różne podejście. Jednocześnie zainteresowanie wątkami rasistowskimi wzrasta wyraźnie w drugiej połowie lat 30. oraz w latach 40. XX w. Nie jest to jednak rasizm biologiczny, lecz traktujący rasę jako zjawisko duchowe z pewną domieszką czynnika biologicznego.

Słowa kluczowe: Ukraina, rasizm, nacjonalizm, OUN, ideologia, faszyzm

Ideologia ukraińskiego nacjonalizmu integralnego budzi niemałe emocje oraz kontrowersje w związku z dokonaniem przez ukraińskich nacjonalistów czystki etnicznej na terenie Wołynia oraz tzw. Małopolski Wschodniej, czyli terenów przedwojennych polskich województw Lwowskiego, Stanisławowskiego i Tarnopolskiego. Równie duże emocje budzi stosunek członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów do Holocaustu¹. Rodzi to pytanie, w jakim stopniu ideologia tego ruchu przyczyniła się do przebiegu wspomnianych wydarzeń.

Ideologii OUN zarzuca się często faszystowski charakter lub przynajmniej wskazuje się na zauroczenie działaczy OUN totalitarnymi ideologiami. Na gruncie polskim szczególnie ostre stanowisko w tej sprawie przedstawił Wiktor Poliszczuk, który wprost zrównywał ideologię OUN z faszyzmem². Prace tego autora krytykowane są jednak za ich nienaukowy charakter oraz uprzedzenie do przedmiotu badań³. Tomasz Stryjek uważał, że OUN przekroczyło granicę między nacjonalizmem integralnym a faszyzmem w 1941 r., proklamując Państwo Ukraińskie w wieczystym sojuszu z III Rzeszą⁴. Jednocześnie za ruch faszystowski uznaje OUN Grzegorz Rossoliński-Liebe⁵. W historiografii ukraińskiej znaleźć można rozmaite interpretacje ideologii OUN. Iwan Łysiak-Rudnycki uważał, że ideologii OUN nie można przydać charakteru faszystowskiego, gdyż faszyzm jest ideologią właściwą społeczeństwu przemysłowemu i zurbanizowanemu⁶. Ukraiński historyk traktował nacjonalizm OUN jako zjawisko

¹ Zob. M. Carynyk, *Wrogowie naszego odrodzenia. Dyskusje ukraińskich nacjonalistów o Żydach 1929–1947*; O. Zajcew, *Organizacja ukraińskich nacjonalistów i „kwestia żydowska” (lata 30. XX wieku)*, [w:] *OUN, UPA i Zagłada Żydów*, red. A.A. Zięba, Kraków 2015.

² W. Poliszczuk, *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*, Toronto 2003.

³ T. Stryjek, *Ukraina przed końcem historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, Warszawa 2014, s. 320.

⁴ Tamże, s. 339.

⁵ G. Rossoliński-Liebe, *Bandera. Faszyzm, ludobójstwo, kult*, Warszawa 2018, s. 117 i nn. Autor ten dopatruje się koncepcji rasistowskich już w XIX-wiecznym nacjonalizmie ukraińskim Mykoły Michnowskiego.

⁶ I. Łysiak-Rudnycki, *Nacjonalizm*, [w:] tegoż, *Między historią a polityką*, Wrocław 2012, s. 503.

niezależne, spokrewnione z polskim ONR lub Gwardią Hlinkowców, niekoniecznie z faszyzmem. Dopatrywał się jedynie pewnych symbolicznych zapożyczeń z jego ideologii, przy braku antysemickich i rasistowskich treści⁷. Ideologii OUN jako faszystowskiej nie określa także Ołeksander Zajcew, uznając, że za faszystowską nie można uznać ideologii narodu, który nie ma własnego państwa. Zajcew stworzył koncepcję tzw. „ustaszizmu”⁸. Z kolei za partię faszystowską OUN uważał Taras Kuryło, który w polemice ze wspomnianym Zajcewem uznał, że Włochy i Niemcy były podstawowym punktem odniesienia dla ideologii OUN i odpowiadały samoidentyfikacji jej członków, a faszystowskie ideały ustrojowe oraz koncepcja czystości etnicznej ziem ukraińskich stały się istotnymi jej elementami⁹. Za faszystowską ideologię OUN uznał także Anton Szechowcow¹⁰.

Kwestia rasizmu w ideologii faszyzmu i nazizmu

Trudno jest jednoznacznie zdefiniować zjawiska faszyzmu i narodowego socjalizmu. W definicjach podkreśla się wiele ich elementów: antyindywidualizm, antykomunizm, antyliberalizm, antykonserwatyzm, ideę silnego państwa dążącego do całkowitej kontroli społeczeństwa, antypacyfizm, antykapitalizm, kult mitu, odrzucenie przeszłości i zapowiedź stworzenia nowego świata, zasadę wodzostwa, totalitarną formę państwa, antyparlamentaryzm i antypartyjniactwo, monopartię, stosownie terroru psychicznego i fizycznego, militaryzację i kontrolę gospodarki¹¹. Wskazuje się

⁷ Tamże.

⁸ O. Zaitsev, *Fascism or ustashism? Ukrainian integral nationalism of the 1920s–1930s in comparative perspective*, „Communist and post-communist studies” 2015, nr 48, s. 184.

⁹ T. Kuryło, *Szcze raz pro OUN ta faszyzm*, https://zaxid.net/shhe_raz_pro_oun_ta_fashizm_n1250264, 10.11.2018.

¹⁰ A. Shekvotsov, *By Cross and Sword: “Clerical Fascism” in Interwar Western Ukraine*, „Totalitarian Movements and Political Religions” 2007, nr 8, s. 273–276.

¹¹ M. Marszał, *Faszyzm i jego oblicza*, [w:] *Varia Doctrinalia*, red. Ł. Machaj, Wrocław 2012, s. 28–29.

także na pewien kult witalności, młodości, dynamiki, siły, prymat estetyki nad etyką, postrzeganie świata jako walki wszystkich ze wszystkimi, ale jednocześnie solidaryzm społeczny, mobilizację mas przez monopartię, przy jednoczesnej legitymizacji swojej władzy poprzez plebiscyty¹².

Sporna jest też relacja między narodowym socjalizmem a włoskim faszyzmem. Bez wątplenia w kontekście nazizmu dużo większe, wręcz kluczowe znaczenie ma rasizm biologiczny. W szczególności skierowany został przeciwko Żydom oraz ludności słowiańskiej, przewidując ich eksterminację. Mniej charakterystyczny, ale wciąż obecny jest jako element włoskiego faszyzmu.

Napotkać można różne koncepcje dotyczące roli rasizmu w faszyzmie włoskim. Według najstarszej z nich rasizm miał dla ideologii faszyzmu włoskiego znaczenie marginalne i wprowadzany był jedynie na skutek nacisków ze strony nazistowskich Niemiec¹³. Według nowszych badań rasizm stanowi jedną z charakterystycznych i konstytutywnych cech faszyzmu włoskiego, a wskazana wcześniej narracja miała na celu jedynie zdystansowanie Włoch od zbrodni nazistowskich¹⁴. Według innych poglądów włoski rasizm różnił się od niemieckiego przede wszystkim w tym, że nie będąc skierowanym na dyskryminację czy biologiczne wyniszczenie danego narodu, bardziej skupiał się na wzmocnieniu rasy włoskiej poprzez paternalistyczną politykę i promowanie silnych jednostek¹⁵.

Wskazuje się też niekiedy na to, że rasę Benito Mussolini zdawał się rozumieć nie w sposób biologiczny, ale raczej jako wspólnotę duchową, co również odróżnia go wyraźnie od narodowego socjalizmu¹⁶.

¹² J. Tomaszewicz, *W poszukiwaniu istoty faszyzmu*, „Historia i Polityka” 2009–2010, nr 2–3 (9–10), s. 130–131.

¹³ Zob. na ten temat: P. Bernhard, *Blueprints of Totalitarianism: How Racist Policies in Fascist Italy Inspired and Informed Nazi Germany*, „Fascism” 2017, Vol. 6, Issue 2, <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/10.1163/22116257>, 5.11.2018.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże; zob. także M.S. Quine, *Racial „Sterility” and „Hyperfecundity” in Fascist Italy: Biological Politics of Sex and Reproduction*, „Fascism” 2012, nr 1.

¹⁶ S. Sierpowski, *Rasizm faszystowskich Włoch*, s. 15, <https://repozytorium.amu>.

Nie ulega jednak wątpliwości, że w 1938 r. we Włoszech przyjęto ustawodawstwo o charakterze rasistowskim oraz antysemitycznym. Według Stanisława Sierpowskiego

Rasizm w wydaniu włoskim bliższy był nacjonalcentryzmowi, wyrastającemu z tradycji antycznej i aspiracji nowego ruchu, chełpiącego się możliwością „przeorania” mentalności narodowej i stworzenia „Uomo Novo”¹⁷.

Nawiasem mówiąc, wielu autorów, pisząc o rasizmie w kontekście Włoch, skupia się na jego stosunku wobec Żydów, nie zastanawiając się nad narracją o rasie, charakterze narodowym i relacji do innych ras, takich jak np. Słowianie, co wydaje się nieco zawężać wyniki badań.

Mimo to ewentualne wskazanie rasistowskich elementów danej ideologii może być przydatnym punktem, pozwalającym na określenie jej relacji do faszyzmu oraz nazizmu. W niniejszej pracy planuję zweryfikować hipotezę o tym, że rasizm jest istotnym elementem ideologii OUN oraz określić, czy istniało wśród ideologów tej formacji jakieś konsekwentne, wspólne stanowisko w sprawach rasowych. Dokona się to poprzez prześledzenie prac najważniejszych teoretyków tego ruchu. Pod uwagę wziąć należy jednak następujące czynniki:

- a) podział w łonie OUN na dwie frakcje: melnykowców oraz banderowców, który dokonał się w 1940 r. Konieczne jest zatem, w kontekście niektórych postaci, wskazanie, do której frakcji należeli, w celu znalezienia ewentualnych różnic;
- b) OUN, mimo posiadania szeregu dokumentów programowych, nie posiadał jednolitego wykładu całej swej ideologii. Bardzo duże znaczenie miała praca *Nacjonalizm* Dmytra Doncowa, ta jednak – zdaniem samych nacjonalistów – nie była programem kompletnym. Przez niektórych członków OUN była wręcz kwestionowana¹⁸. Sam Doncow nie był nigdy członkiem OUN;

edu.pl/bitstream/10593/708/1/Rasizm%20faszystowskich%20Wloch.pdf, 5.11.2018.

¹⁷ S. Sierpowski, dz. cyt., s. 54.

¹⁸ R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach*

- c) poglądy członków OUN często ewoluowały, w zależności od rozwoju otoczenia międzynarodowego;
- d) w pracach z omawianego okresu nie zawsze termin „rasa” używany jest w kontekście rasistowskim; czasem mógł stanowić synonim słowa „naród” albo „cywilizacja”. Pamiętać należy o szerokim rozpowszechnieniu się koncepcji rasowych przed II wojną światową i traktowaniu ich jako gałęzi nauki: antropologii czy socjologii;
- e) na rasizm patrzy się niekiedy jedynie poprzez pryzmat antysemityzmu, co znacznie zawęża perspektywę badawczą – prowadzi do zignorowania spojrzenia na inne rasy i narody czy studiów o charakterze narodowym. Nie pozwala to na określenie pełnego obrazu roli elementów rasistowskich w danej ideologii.

Sprecyzować należy także, co będzie rozumiane przez rasizm. Rasizm można zdefiniować jako grupę idei wysnuwaną z wyodrębnienia ras ludzkich oraz przypisania im określonych cech w celu sformułowania jakichś doktryn politycznych i ideologii jako podstaw praktyki rasistowskiej. Rasiści wierzą w hierarchię ras oraz w to, że jedna z ras jest lepsza od innych lub powołana do panowania nad innymi; mieszanie ras jest czymś niepożądanym i jego skutkiem jest stopniowa degeneracja ludzkości; biologiczne cechy ras mają wpływ na ich społeczne, kulturowe i polityczne życie¹⁹. Często ideom rasistowskim towarzyszy chęć stworzenia określonego programu eugenicznego.

Rasizm, pojmowany jako gałąź nauki, był bardzo popularny w drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX w. Jego wpływy docierały także na Ukrainę, gdzie rozważania na temat rasy prezentował historyk Wołodymyr Antonowycz²⁰, etnograf Fedir Wowk²¹ czy wybitny geograf Stepan Rudnyc'kyj (Rudnycki zaproponował nawet ukra-

1929–1939, Lublin 2003, s. 161 i nn. Więcej o Doncowie: T. Stryjek, *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego*, Toruń 2013, s. 115–196.

¹⁹ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2010, s. 286.

²⁰ W. Antonowycz, *Try nacjonalni typy narodni*, <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>, 10.11.2018.

²¹ F. Wolkow, *Antropoligiczeskija osobennosti ukrajinskogo naroda* [w:] *Ukra-*

iniski program eugeniczny)²². Grzegorz Rossoliński-Liebe dopatruje się treści rasistowskich już w myśli XIX-wiecznego ukraińskiego nacjonalisty Mykoły Michnowskiego i w *Dziesięciu przykazaniach Ukraińskiej Partii Ludowej* – konkretnie w zdaniu „Nie poślubiaj obcej kobiety, aby wasze dzieci nie stały się waszymi wrogami”²³. Wydaje się, że jest to pewna nadinterpretacja – jakkolwiek zdanie to bez wątplenia wyraża treści nacjonalistyczne i szowinistyczne, tak nic nie wskazuje, by nadawać mu motywację rasistowską. Trzeba także zwrócić uwagę na dosyć specyficzny, egzaltowany ton wspomnianych *Przykazań*, widoczny już w ich nazwie.

Wśród ideologów inspirujących OUN (niekoniecznie jednak będących członkami tej organizacji) wskazać można Dmytra Doncowa, Julijana Wassyjana²⁴, Dmytra Myrona – „Orłyka”, Mykołę Sciborskiego²⁵, Wołodymyra Martyncia²⁶, Stepana Ochrymowicza, Jarosława Steckę²⁷, Zenona Kossaka, Mychajłę Kołodińskiego czy Wołodymyra Janiwa. Jeśli chodzi o kwestię rasizmu, wiele miejsca temu tematowi poświęcił związany z OUN (frakcją banderowców) poeta Jurij Łypa, autor motywowanego rasowo programu geopolitycznego znanego jako „Orientacja Czarnomorska”. Przytaczając jego rozwlekłe rozważania na temat rasy, należy pamiętać o tym, że

jinskij narod w jego przeszłości i nastojaszczem, t. 2, red. F.K. Wołkow [et al.], Sankt Petersburg, s. 427 i nn.

²² S. Rudnyckij, *Czemu my chcemo samostijnoji Ukrainy*, Lwów, s. 299–300.

²³ G. Rossoliński-Liebe, dz. cyt., s. 85.

²⁴ Julijan Wassyjan – jeden z założycieli OUN, kierownik jej pionu ideologicznego w pierwszej fazie jej działalności. Więzień Berezki Kartuskiej. Członek frakcji melnykowców.

²⁵ Mykoła Sciborski – jeden z założycieli i członków kierownictwa OUN. Autor *Nacjokracji* – koncepcji budowy nacjonalistycznego, ukraińskiego państwa, będącego podstawą ideologii frakcji melnykowców. Zginął w 1941 r. w zamachu, prawdopodobnie zorganizowanym przez frakcję banderowską.

²⁶ Wołodymyr Martynec’ – emigracyjny ukraiński prawnik i filozof, redaktor czasopism „Rozbudowa Nacji”, „Surma”, „Ukrajinske Slovo”, członek frakcji melnykowców.

²⁷ Jarosław Stec ko – członek krajowej egzekutywy oraz referent pionu ideologicznego OUN. Członek frakcji banderowców, po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy 30 czerwca 1940 r. powierzono mu – jako premierowi – misję tworzenia rządu.

Łypa nie stanowił czołowej postaci wśród ideologów ukraińskiego nacjonalizmu okresu międzywojennego. Wiele miejsca koncepcjom rasowym poświęcił w swoich późniejszych pracach Doncow, chociaż jego *Nacjonalizm* (wydany w 1926 r.) wolny jest od tego typu rozważań. Kwestie rasowe obecne są szeroko u Martyncia, nieco miejsca poświęca im także Myron-„Orłyk”²⁸. Pojedyncze wzmianki na ten temat znaleźć można także u Wassyjana i Kołodzkiego. Na wspomnienie zasługuje także Rościśław Jendyk, który w 1934 r. przedstawił koncepcję typów rasowych²⁹. Był on członkiem OUN, a jego prace miały charakter antropologiczny, nie ideologiczny. Co dziwne, pozostali członkowie OUN nie odwoływali się jednak do jego prac. Sporo na temat rasy pisał także znajomy Dmytra Doncowa, Jurij Rusow. Jednak nie był on członkiem OUN, a jego prace zdawały się nie inspirować działaczy tej organizacji³⁰.

W dokumentach programowych OUN znaleźć można jedno odwołanie do rasy: w artykule 4. Jest ono bardzo płytkie i odnosi się jedynie do kwestii zapewnienia odpowiedniej opieki lekarskiej, pomocy dużym rodzinom, opieki nad matką i dzieckiem, polepszenia stanu narodowego odżywiania się, mieszkania i poziomu życia, zachowania odpowiedniej kultury fizycznej narodu i nie odnosi się np. do pojęć „higieny rasowej” albo nawet „polepszania genetycznej puli narodu”³¹. Nie zawiera też negatywnych stwierdzeń na temat innych narodów lub ras. W tym kontekście wskazać należy jednak broszurę *Нація як спецієс* wydaną podczas II wojny światowej i podpisaną

²⁸ Dmytro Myron, ps. Orłyk – członek Krajowej Egzekutywy OUN, w czasie II wojny światowej przewodniczący tej organizacji na Generalne Gubernatorstwo. Członek frakcji banderowców. Zamordowany w 1942 r. przez Gestapo.

²⁹ R. Jendyk, *Antropologiczni prykmety ukrajins'koho narodu*, Lwów 1934. Co ciekawe, antysemityczne oraz rasistowskie poglądy Jendyka przedstawia także w pracach wydawanych po II wojnie światowej: zob. tegoż, *Wstup do rasowoji budowy Ukrainy: osnovni pyttannia z zahalnojii suspilnojii antropohiji ta ewhenika Ukrainy*, Mionchen 1949.

³⁰ Zob. J. Rusow, *Dusza narodu i duch nacji*, Filadelfia 1948.

³¹ Postanowy II Welykoho zboru Orhanizaciji Ukrajins'kich Nacionalistiw. Kwiteń 1941 roku, Wikipedia.uk, 19.11.2018.

po prostu „Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów”³². W broszurze tej znajduje się wiele haseł odwołujących się do darwinizmu społecznego oraz rasizmu. W pierwszym punkcie czytamy: „Na świecie trwa ciągła wojna o istnienie, ekspansję i panowanie. Wojnę tę prowadzą gatunki. Gatunki istnieją zarówno w świecie roślinnym, zwierzęcym, jak i ludzkim”. W broszurze wskazywano, że każdy naród lub plemię tworzy osobny gatunek człowieka. W każdym narodzie istnieją różnice pozwalające odróżnić go od pozostałych, są to zarówno cechy materialne, jak i duchowe³³. Duchowość ta zrodziła się we wspomnianej walce o byt, życie i panowanie. W punkcie 23 broszury stwierdzano, że naród to wspólnota organiczna, wspólnota duchowa (istotą narodu jest jego duchowość), wspólnota historyczna oraz wspólnota biofizyczna (krwi)³⁴ – przyznać jednak należy, że w broszurze niewiele miejsca poświęcono temu ostatniemu czynnikowi, pokazując naród przede wszystkim w kontekście duchowym oraz historycznym. Jednocześnie jednak uznawano, że rodzina musi być czysto ukraińska, a rodzice muszą być Ukraińcami. Przewidywano, że należy zniszczyć wszelką możliwość powstawania małżeństw mieszanych; sam fakt ich powstawania uważano za przestępstwo zdrady narodowej³⁵. Uznawano także, za Rudynckim, że mieszanie się z innymi narodami prowadzi do degeneracji fizycznej Ukraińców³⁶. Niestety nie wiadomo, jaką rolę spełniała ta broszura i w jakim celu była rozpowszechniana. Przypomina jednak podstawowy wykład założeń ideologicznych OUN. Poza dokumentami programowymi analizie poddać należy jednak także poglądy poszczególnych działaczy lub ideologów OUN, którzy rozważali pojęcie rasy.

³² *Nacija jak species*, <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/hdasbu-13-376-6-001.pdf>, 21.11.2018.

³³ Tamże, s. 1.

³⁴ Tamże, s. 4.

³⁵ Tamże, s. 11.

³⁶ Tamże, s. 12.

Rasa a naród

Niemiecki narodowy socjalizm posługiwał się biologiczną koncepcją narodu, dokonując identyfikacji narodu niemieckiego z rasą nordycką³⁷. Dokonywało się to przy jednoczesnej idealizacji tej rasy.

Ideologowie OUN nie traktowali rasy i narodu jako dwóch osobnych fragmentów. Dmytro Myron (ps. „Orłyk”), jeden z członków frakcji melnykowców, wskazywał w swojej pracy *Ідея і чин України* (wydanej w 1940 r.), że naród powinno się rozumieć jako wspólną wolę, ideę i polityczną aktywność. Jest zatem fenomenem osobnym od rasy. Jego zdaniem rasowe czynniki nie określają historycznej wartości i siły narodu oraz człowieka. Nie oznacza to, że rasa nie ma w ogóle znaczenia dla formowania narodu, nie ma jednak znaczenia decydującego³⁸. Myron-„Orłyk” bardzo negatywnie oceniał niemiecki kult rasy aryjskiej, widząc w nim perspektywę zepchnięcia na dalsze miejsce roli Ukraińców w ramach dziejowej misji narodu niemieckiego. Stąd postulował stworzenie ukraińskiej teorii rasy, wodzostwa, kultury, organizacji narodu oraz państwa, co miało pozwolić uniknąć „ideologicznej kolonizacji” Ukraińców przez nazizm³⁹. Rasę według Myrona-„Orłyka” należy rozumieć psychologicznie i dynamicznie, a ziemię i krew jedynie jako podłoże do rozwoju narodu, a nie cel sam w sobie. Kwestia rasy ma charakter instrumentalny, ma za zadanie jedynie przygotować odpowiednią kondycję psychologiczną, społeczno-polityczną oraz biologiczną narodu.

Wyraźnie rasę oraz naród odróżniał od siebie poeta i lekarz Jurij Łypa. W swojej monumentalnej *Trylogii Czarnomorskiej* cały pierwszy tom poświęcony został właśnie ukraińskiemu charakterowi narodowemu oraz rasie. W innej ze swoich prac – *Українська*

³⁷ Zob. F. Połomski, *Ustawodawstwo rasistowskie III Rzeszy i jego stosowania na górnym Śląsku*, Katowice 1970.

³⁸ D. Myron-Orłyk, *Ideja i czyn Ukrainy*, 1940, <http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Ideya-i-Chyn.pdf>, 13.11.2018.

³⁹ Tamże, s. 51.

paca Łypa uznał rasę za wyraz znaczący tyle co „ród”⁴⁰. Również w pierwszym tomie wspomnianej trylogii widać wyraźne odróżnianie zjawiska „narodu” oraz „rasy”; np. na stronie 194 (gdzie przekonuje, że konflikt rasowy znaczy więcej niż konflikt narodowy) czy 235⁴¹. Wprost pisze on: „Poza tym pojęcia takie jak naród, klasa, państwo czy patriotyzm – są tylko wyrazem rasy, w której zawierają się wszystkie te idee, ale wszystkie one znaczą mniej niż sam koncept rasy”⁴². Rasę rozumiał on zaś jako „całość ludności, jak i jej duchowe cechy, ukryte i jawne (jak zwyczaj, język, właściwie: języki), a także antroponologiczne rysy – stanowiące wyraźną całość na przestrzeni czasu”. Nie oznacza to jednak, że pozostał konsekwentny, w kilku miejscach używał bowiem tych wyrazów zamiennie.

Inaczej kwestię relacji między pojęciem „rasy” a „narodu” opisał jeden z członków frakcji banderowców – Wołodymyr Martynec’ w wydanej w 1937 r. książce *За зуби і пазури нації*. Widział on w narodzie, idąc za myślą Ernesta Renana, przede wszystkim wspólnotę duchową. Bez ducha naród staje się tylko etniczną masą. Jednak nie oznacza to zupełnego odrzucenia czynników biologicznych – naród determinuje też jego krew oraz – co bardzo ważne w myśli Martynca – spożywane jedzenie⁴³. Nie ma ono znaczenia pierwszorzędowego, ale jednak pełni podobną rolę co czynniki takie jak religia, język, terytorium czy tradycje. Duże znaczenie ma też filozofia danego narodu – i jego zdaniem istnieje jasny związek między czynnikami biologicznymi a duchowymi (byt–zajęcie–żywność–krew–charakter–ideologia). Jednocześnie uważał, że to naród ma być dla nacjonalistów najważniejszym punktem odniesienia, a nie rasa – kwestia narodu jest sprawą ideologii, a nie biologii⁴⁴.

Również u Doncowa rasa oraz naród zdają się być fenomenami osobnymi. Cytuje on tutaj niemieckiego rasistę Lothara Stengela

⁴⁰ J. Łypa, *Ukrajins’ka rasa*, <http://www.vatra.cc/rasa/yuriy-lypa-ukrayinska-rasa.html>, 12.10.2018.

⁴¹ J. Łypa, *Wseukrajins’ka trylohija*, Tom 1, Kyjiw 2007, s. 125.

⁴² Tamże, s. 153.

⁴³ W. Martynec’, *Za zuby i pazuri naciji*, Paryż 1937, s. 164.

⁴⁴ Tamże.

von Rutkowskiego, stwierdzając, że naród to wspólnota losów, która wyrosła z dziedzicznych założeń. Naród nie jest tutaj tożsamy z rasą. Rasa stanowi bowiem „biologiczną substancję narodu”, wyrosłą z naturalnego otoczenia narodu, sfery psychicznej oraz otoczenia historyczno-kulturowego⁴⁵. Naród nie jest tutaj tożsamy z rasą. Julijan Wassyjan (członek frakcji melnykowców) bardzo niewiele miejsca poświęca zagadnieniu rasy, również traktuje ją jako fenomen duchowy⁴⁶.

Wynika z tego kilka wniosków. Po pierwsze, nacjonaści ukraińscy uważali za swój punkt odniesienia naród pojmowany raczej jako wspólnota duchowa, ideowa, w której pewną – jednak niedecydującą – rolę mogły grać czynniki biologiczne. Jednocześnie uważali oni za konieczne stworzenie własnej, ukraińskiej teorii rasy (o co szczególnie dopominał się Łypa⁴⁷), odrębnej od teorii nazistowskich. Swoiste podejście do narodu i rasy miało wręcz prowadzić do zapobiegnięcia „ideologicznemu uzależnieniu” od Niemiec, a być może także Włoch⁴⁸.

Elementy rasizmu biologicznego oraz eugeniki

Nie oznacza to jednak zupełnego braku elementów rasizmu biologicznego, co szczególnie widać we wczesnych pracach Jurija Łypy. Relacje między biologią a ideologią były bardzo istotne także w pracach Wołodymyra Martyncia.

Najbardziej ewidentne jest to w *Ukraińskiej rasie* Łypy. W pracy tej postuluje on stworzenie systemu eugeniki, który zachowałby element dynarski, dominujący jego zdaniem na Ukrainie, na wsi, przy poparciu dla emigracji elementu indogermańskiego do miast. System ten miałby się opierać o normy prawne i promocję podejścia

⁴⁵ D. Doncow, *Duch naszoji dawnyny*, Mjunchen 1953, s. 219.

⁴⁶ J. Wassyjan, *Wojujucza Ukrajina*, [w:] J. Wassyjan, *Twory*, t. 1, Toronto, s. 175.

⁴⁷ J. Łypa, *Ukrajins'ka doba*, Odessa, s. 8–10.

⁴⁸ W. Martynec', dz. cyt., s. 95.

rasowego na Ukrainie⁴⁹. W swojej *Trylogii czarnomorskiej* wskazuje na różnice między Ukraińcami a Rosjanami na podstawie dominujących grup krwi (B w Rosji, A, AB i 0 na Ukrainie)⁵⁰. Cytuje on także prace francuskiego antropologa Reného Martiala, który uważał, że rasa jest zakodowana w komórkach ludzkiego umysłu. W ten sposób ludzie są genetycznie przystosowani do życia i pozostania członkami danej rasy. Nawet wynarodowiona osoba w odpowiednim momencie może obudzić swoją „pamięć komórkową” i powrócić do swojego narodu – Łypa uzasadniał tak np. ukraińską rewolucję narodową z lat 1917–1923⁵¹.

Martyneć problem relacji między biologią a narodem sformułował na wstępie swojej pracy, tytułując go *Biologia czy ideologia?* Jak już zostało wspomniane, widział on rasę jako jeden z czynników determinujących naród. Czynniki biologiczne grały tutaj pewną rolę. Refleksja Martyncia jest przy tym ciekawa: jego zdaniem charakter narodowy Ukraińców jest determinowany przede wszystkim przez ich dietę. Jego zdaniem brakowało w niej mięsa, a dominowały kasze, warzywa itp.⁵² Sprawia to, że zamiast narodem zdobywców i agresywnych zwycięzców Ukraińcy są narodem zbyt pokojowo nastawionym, pozbawionym energii. Postulował zatem zmianę nawyków żywieniowych w celu obudzenia w Ukraińcach prawdziwej energii do działania⁵³.

Ponadto program eugeniczny proponować miał Jarosław Stec’ko – postulował stworzenie Centrum Narodowej Eugeniki i zakaz ślubów z osobami niespełniającymi kryteriów fizycznych⁵⁴.

Zasadniczo jednak w pracach ukraińskich nacjonalistów czynniki biologiczne pełniły rolę drugorzędną (Łypa, Martyneć) albo żadną

⁴⁹ J. Łypa, *Ukrajins’ka rasa*, <http://www.vatra.cc/rasa/yuriy-lypa-ukrayinska-rasa.html>, 12.10.2018.

⁵⁰ J. Łypa, *Wseukrajins’ka trylohija*, t. 1, Kyjiw 2007, s. 186.

⁵¹ Tamże, s. 196–197.

⁵² W. Martyneć, dz. cyt., s. 28–33.

⁵³ Tamże, s. 144.

⁵⁴ A. Bakanow, *Ni kacapa, ni żyda, ni ljacha. Nacionalnyj wopros w ideologii Organizacii ukrajinskich nacionalistow, 1929–1945 gg.*, s. 92.

(Myron-„Orłyk”) Jest to zatem raczej rasizm rozumiany jako pewne studium narodowego charakteru lub ducha.

Antropologiczna klasyfikacja Ukraińców

Nie oznacza to jednak, że Ukraińcy odstępowali od prób stworzenia swojej teorii rasy i umieszczenia się w ramach jednej ze stosowanej w ówczesnej antropologii typologii ras. Opierano się przy tym mniej na autorach ukraińskich (prof. Wadym Szczerabkowski z Pragi – mało jest jednak odniesień do prac Rudnyckiego oraz Jendyka), a bardziej na zagranicznych (Karl Ginter, Gustave Le Bon, Lothar Stengel von Rutkowski).

Doncow odwołuje się do typów rasowych wskazanych przez niemieckich teoretyków, takich jak Ginter, oraz francuskiego psychologa Le Bona. Jego zdaniem na Ukrainie dominuje typ dynarski oraz typ nazwany przez Gintera „ostyjskim”, reprezentowany przede wszystkim w warstwie demokratycznej inteligencji. Ten ostatni oceniany jest bardzo negatywnie. Za Ginterem powtarza on, że typowi temu brakuje gospodarskiego ducha nordyków, że jest to typ spokojnych poddanych. Nazywa ich typem „Sancho Panchów”. Wskazuje na negatywne cechy psychiczne, ale także rysuje obraz fizyczny tej rasy⁵⁵. Ma on być bezkształtny, niechętny jakimkolwiek buntowniczości duchowi czy radykalizmowi. Cenić ma to, co bezkształtne, obłe. Ma być pobłażliwy, leniwy, senny⁵⁶. W życiu państwowym marzył jedynie o państwowej pomocy, kochał posady państwowe, pensje, socjalizm i biurokrację. W życiu społecznym typ ostyjski miał redukować i być niechętny jednostkom ambitnym i nienawidzić osób utalentowanych, genialnych i indywidualistów. Myśleć miał jedynie w kręgach swojej rodziny i kategoriach prywatnego interesu⁵⁷. Miał to być typ geszefciarza, aferzysty, spekulanta na wyższych ideach – jest to czynnik niepewny i rozkładowy. Lepiej ocenia rasę dynarską, uznając ją za

⁵⁵ D. Doncow, dz. cyt., s. 222–223.

⁵⁶ Tamże, s. 223–224.

⁵⁷ Tamże, s. 226.

zmysłową, cielesną i ekspansywną, widząc w niej poczucie dumy, odwagę, poczucie godności, wojowniczość (ale nie agresywność)⁵⁸. Miał to być przede wszystkim typ wojowników. Do rasy tej przypisywał potomków kozaków, którzy w 1918 r. tworzyli hetmanat Pawła Skoropadskiego⁵⁹. Trzecia rasa zamieszkująca Ukrainę – śródziemnomorska – ma być inteligentna, pełna zapału, lubiąca zmiany, zakochana w życiu, zaradna. Miała to być rasa urodzonych rewolucjonistów. Byli jednak porywczy i zmienni w nastrojach, rasą niespokojną, energiczną i zawziętą. Jest to obok rasy nordyckiej jedyna rasa, która jest w stanie oddziaływać na rasy niższe. Mieli być cenni w życiu społecznym oraz państwowym⁶⁰. Na Ukrainie najślabiej reprezentowana jest według Doncowa rasa nordycka. Doncow, co istotne, nie tworzył jednak żadnych koncepcji „czystej” ukraińskiej rasy⁶¹.

Nieco bardziej „optymistycznie” patrzył na typ rasowy Ukraińców Łypa. Jego zdaniem należeli oni do typu Dynarskiego, w czym naśladował poglądy Stepana Rudnyckiego⁶². Zdaniem francuskiego antropologa Josepha Denikera rasa ta miała mieć

wysoką postawę (przeciętnie 1 m 68 do 1 m 72), była ekstremalnie brachycefalna⁶³ (indeks czaszkowy 85–86), mieć czarne lub brązowe, falowane włosy, ciemne oczy, proste brwi, wydłużoną twarz, delikatne proste albo ostre nosy; nieco brunatną skórę⁶⁴.

⁵⁸ Tamże, s. 228.

⁵⁹ Tamże, 230.

⁶⁰ Tamże, s. 231–232.

⁶¹ R. Wysocki, *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium Porównawcze*, Lublin 2014, s. 407.

⁶² S. Rudnyckij, dz. cyt., s. 297.

⁶³ Brachycefalia oznaczała, że czaszka była szeroka, a nie długa. Wiązało się to z tzw. indeksem czaszkowym, tj. relacją między szerokością a długością opracowaną przez Vachera de Lapouge’a; zob. M. Gorny, *Wielka wojna profesorów*, Warszawa 2014, s. 30–33.

⁶⁴ J. Deniker, *The races of Man: An outline of Anthropology and Ethnography*, London 1900, s. 334.

Ukraińcy byli jednak uważani za inteligentnych, mądrych, artystycznych, mieli mieć w sobie dobroć serca, ale brakować im miało talentów organizatorskich⁶⁵.

Analiz takich nie przeprowadzają inni ideolodzy OUN, w tym Martynec' i Myron – „Orłyk”. Pokazuje to brak silnej refleksji nad rasą w ramach tej organizacji oraz jednolitego poglądu na ten temat, a także potencjalnie niewielkie znaczenie tej kwestii dla OUN, przynajmniej do końca lat 30. XX w., i to pomimo tego, że istniały już prace Jendyka. Zarówno analizy Łypy, jak i Doncowa wskazują na to, że rozważania o rasie prowadzili oni dopiero w okresie II wojny światowej, co może sugerować pewne nasilenie rasistowskich wpływów ideowych na te postaci.

Mieszanie się ras

Jednym z elementów ideologii rasistowskiej jest założenie o hierarchii ras i uznanie, że ich mieszanie prowadzi do degeneracji. Prowadziło to często do programów „higieny rasowej” lub postulatów określonego prawodawstwa w tym zakresie.

U Myrona-„Orłyka” kwestia mieszania się ras związana jest z relacjami na linii wieś–miasto. Jego zdaniem istniał rozdźwięk między miastem – zamieszkiwanym przez Polaków, Rosjan oraz Żydów – oraz wsią, zamieszkaną przez Ukraińców. Wieś miała być „korzeniem i zębem” siły narodu⁶⁶. Jednocześnie była ona wyzyskiwana przez miasto, na co autor ten patrzył przez pryzmat konfliktu rasowego. Prowadzi go to do dostrzeżenia przestrzeni do walki w celu usunięcia elementów obcych rasowo⁶⁷. Jak pisał, konieczne jest usunięcie wszelkiego różnonarodowego elementu i ochrona od chaotycznego zmieszania z rasowymi elementami Rosjan, Polaków, Turków i mieszkańców Kaukazu. Widać tutaj zatem sprzeciw wobec mieszania się – przynajmniej niektórych – ras.

⁶⁵ M. Gorny, dz. cyt., s. 190.

⁶⁶ D. Myron-Orłyk, dz. cyt., s. 51.

⁶⁷ Tamże.

Do zupełnie innego wniosku doszedł Martynec'. Jego zdaniem nie istnieje coś takiego jak czystość rasy, a mieszanie się poszczególnych ras jest nieuniknione. Uważał przy tym, że Ukraińcy robią błąd, nie próbując asymilować do ukraińskości innych narodów: Polaków, Rosjan czy Węgrów. Jego zdaniem konieczna dla przetrwania Ukraińców jako narodu jest najpierw kulturowa asymilacja, a potem także i biologiczna – tj. dopływ obcej krwi – do narodu⁶⁸. Martynec' wyjątek czyni jedynie dla Żydów, uznając, że nie wnoszą pożytecznych postaw propaństwowych oraz narodowych instynktów, a wręcz przeciwnie – nakłaniają do buntu przeciwko państwu⁶⁹.

Podobnie na tę kwestię zapatrywał się Łypa. Również uważał on, że niemożliwe jest osiągnięcie czystości rasy, a przez to nie ma ona żadnej wartości. Uznawał przy tym, że niekiedy mieszanie się ras jest wręcz niemożliwe – np. jeżeli dochodzi do zmieszania się rasy o silniejszych cechach z tymi o cechach słabszych. W ten sposób przykładowo dziecko Rosjanina i Ukrainki będzie Ukraińcem, ponieważ ukraińskie cechy rasowe są znacznie silniejsze od rosyjskich⁷⁰.

O charakterze narodowym Ukraińców

Ideologowie OUN wiele miejsca poświęcili kwestii ukraińskiego charakteru narodowego. Największe dokonania na tym gruncie przypisać należy Łypie, chociaż wiele na ten temat pisali również Doncow czy Martynec", a pewną refleksję historyczną na ten temat można znaleźć u Wassyjana.

Łypa ocenił ukraiński charakter narodowy zasadniczo pozytywnie. Uważał za dwie główne cechy Ukraińców kolektywizm oraz konserwatyzm. Widział w nich także zamiłowanie do sprawiedliwości, poczucie godności, patriotyzm, uczciwość⁷¹, humanizm⁷², ale również

⁶⁸ W. Martynec , dz. cyt., s. 9.

⁶⁹ Tamże, s. 154–155.

⁷⁰ Tamże, s. 186–187.

⁷¹ J. Łypa, *Wseukrajins'ka trylohija*, t. 1, dz. cyt., s. 288.

⁷² Tamże, s. 215.

pewien sceptycyzm i racjonalizm⁷³. Te cechy charakteru wyróżniał jednak nie w odniesieniu do ich antropologicznej przynależności, ale ze względu na rozwój historyczny Ukraińców. Kolektywizm wynika z osiadłej natury Ukraińców. Mają się oni czuć dobrze jedynie w grupie i pod presją tej grupy, by zachować ukraińską oralność. Ideałem Ukraińców pozostają dom i rodzina, co prowadzi do rzekomego ukraińskiego matriarchatu, będącego naturalnym stanem rzeczy w ukraińskiej kulturze i duchowości⁷⁴. Konserwatyzm również jest wynikiem tej osiadłości. Ukraińcy mają być jego zdaniem religijni, tradycyjni (przy odrzuceniu fanatyzmu, mistycyzmu oraz „szamanizmu”⁷⁵). Ukraińcy mają szanować starszych i wierzyć w hierarchie i wartości duchowe oraz walkę dobra ze złem. Przypisywał także Ukraińcom wytrzymałość, witalność i kreatywność⁷⁶. Cechy te mają wynikać z genezy Ukraińców, którzy według niego pochodzą z kultury trypoliskiej, od Greków oraz Gotów. Koncepcje te przejął od ukraińskiego antropologa Wadyma Szczerbakowskiego. Najważniejszym elementem był trypoliski, od którego Ukraińcy przejęli osiadłą naturę⁷⁷. Od Greków przejęto miasta i zamięłowanie do morza (przy odrzuceniu greckiego indywidualizmu)⁷⁸. Goci mieli stworzyć ukraiński język, religię i sztukę oraz przynieść ukraińskiemu charakterowi narodowemu militarną dyscyplinę⁷⁹.

Martynec ukraiński charakter narodowy uznaje za niedostosowany do współczesnych czasów, za co wini m.in. wspomnianą już kwestię diety. Widział w Ukraińcach powolność ruchów i myślenia, gościnność, pokojowość, miękkość, czułość, miłosierdzie, niechęć do

⁷³ J. Łypa, *Wseukrajins'ka trylohija*, dz. cyt., s. 16.

⁷⁴ J. Łypa, *Wseukrajins'ka trylohija*, t. 1, dz. cyt., s. 208–209.

⁷⁵ J. Łypa, *Wseukrajins'ka trylohija*, t. 2, dz. cyt., s. 15–16.

⁷⁶ J. Łypa, *Bij za ukrajins'ku literaturu. Kyjiw, wiczne misto*, [w:] J. Łypa, *Twory*, t. 4, Lwów 2012, s. 88.

⁷⁷ J.M. Błażejewska, *Reprezentacija nacionalnoho charakteru w publicystyci J. Łypy (za pracjami «Pryznacennja Ukrainy» ta «Ukrajins'ka Rasa»)*, „Wisnyk Charkiwskojji derżawnoji akademiji kultury” 2013, nr 39, s. 29.

⁷⁸ J. Łypa, *Wseukrajins'ka trylohija*, t. 1, dz. cyt., s. 158.

⁷⁹ Tamże, s. 162–166.

niebezpieczeństwa, polityczną pasywność i pokorę⁸⁰. Wszystkie te cechy ocenił negatywnie. Jego zdaniem są one nieodpowiednie dla zniewolonego narodu, który potrzebuje drapieżności i woli walki. Ukraińcom brakować miało także zmysłu praktycznego, patrząc bowiem na świat oczyma poety, a nie mieszczanina⁸¹. Martynec widział zatem konieczność zmiany charakteru narodowego Ukraińców w taki sposób, aby naród stał się zdolny do walki o własną wolność.

U Wassyjana charakter narodowy Ukraińców zdeterminowany jest historią. O wiele bardziej cenił on cechy zachodniego chrześcijaństwa i zachodniego Cesarstwa Rzymskiego od Bizancjum i kościoła prawosławnego⁸². Jego zdaniem przyczyniły się one do fatalnego stanu psychologicznego ukraińskiej rasy, która jest niezdolna do przejęcia władzy na własnym terytorium⁸³. Uważał, że Ukraińcy mają może indywidualne przejawy geniuszu, ale w życiu społecznym rasa ukraińska jest zupełnie nieporadna, przez co jej imię pozostaje nieznanie światu⁸⁴.

Pokazuje to, że rasizm wśród ideologów OUN miał charakter rasizmu duchowego, szukającego rysów psychicznych i charakterologicznych Ukraińców. Pozbawiony był też idealizacji Ukraińców jako narodu, przybierając (w kontekście Martynca i Doncowa) nawet negatywny charakter.

Walka wsi z miastem

Ciekawym wątkiem, który jest wyraźnie widoczny w pracach większości autorów związanych z OUN, jest kwestia walki między ukraińską wsią a „obcym” rasowo miastem. Wątek ten pojawia się już u Stepana Rudnyćkiego. Dostrzec można na tym gruncie

⁸⁰ W. Martynec', dz. cyt., s. 102.

⁸¹ Tamże, s. 103.

⁸² J. Wassyjan, *Prostir miż Moskwoju i Bizantijeju*, [w:] J. Wassyjan, *Twory*, t. 1, Toronto 1972, s. 85–86.

⁸³ Tamże, s. 100.

⁸⁴ Tamże, s. 101.

przejaw wojny ras. Myron-„Orłyk” uważał, że wieś jest „korzeniem i zębem” siły narodu. Miasto zaś – w większości polskie, rosyjskie albo żydowskie – jest obce rasowo i panuje, wyzyskując ukraińską wieś. W walce tej widział kontekst rasowy, za niezbędne uznając „usunięcie” elementów obcych rasowo⁸⁵. Podobne problemy zauważa Martynec, postulując konieczność walki za „wyrwanie miast z żydowskich rąk, walkę za odrodzenia miast, a zatem w ogóle walkę za ukraińskie miasto”⁸⁶. Brak warstw miejskich wśród Ukraińców uważał za jedną z przyczyn problemów oraz klęski.

Nieco inaczej na kwestię tę patrzył Jurij Łypa, uznając wieś za źródło siły ukraińskiego narodu, jednocześnie postulując określoną selekcję osób, które miałyby emigrować ze wsi do miasta⁸⁷. Nie uznaje on jednak miast za obce rasowo.

Konsekwencje rasizmu

W swoich pracach Myron-„Orłyk” proponuje rasową selekcję i dbałość o dobro rasy za pomocą kilku punktów, które mają zasadniczo pronatalistyczny charakter. Wskazuje np. na „czystość obyczajów i moralności, odpowiedniego stanowiska i czystości seksualnych spraw, przeciwko wolnej miłości; wychowanie silnych charakterów, silnej woli i ducha, wychowanie militarne i fizyczne, opiekę nad matką i dzieckiem oraz odpowiednie wychowanie młodzieży czy przywiązanie do ziemi lub przyrody”⁸⁸. U Myrona próżno szukać programu eugenicznego czy nawet rozważań natury rasistowskiej, dotyczących umiejscowienia Ukraińców w ramach jakiejś rasy.

Podobny charakter mają koncepcje Martynca. Diagnostował on problem Ukraińców w postaci braku higieny, nieodpowiedniego pożywienia, krytykował za miękki charakter oraz zbyt duży pesymizm. Zalecał zwiększenie udziału szarego mięsa w diecie, podniesienie

⁸⁵ D. Myron-Orłyk, dz. cyt., s. 51.

⁸⁶ W. Martynec”, dz. cyt., s. 26.

⁸⁷ J. Łypa, *Ukrajins’ka rasa...*, dz. cyt.

⁸⁸ D. Myron-Orłyk, dz. cyt., s. 51–52.

higieny, promocję „zwierzęcej” ideologii, która miałaby zakłócić ich spokój, zmienienie zajęcia Ukraińców na handel i przemysł, więcej pogody ducha oraz częstszą transfuzję obcej krwi⁸⁹.

Należy zauważyć, że poglądy te znalazły pewien wyraz w programie OUN. Konsekwencją rozważań Jurija Łypy jest pewna misja narodu ukraińskiego, mającego zaprowadzić swoją hegemonię, a zatem i pokój, w Europie Wschodniej oraz zniszczyć Związek Radziecki. Jego *Doktryna czarnomorska*, mająca na celu przeorientowanie Ukrainy na zdominowanie regionu Kaukazu i Morza Kaspijskiego, jest momentami również inspirowana wątkami rasowymi. Postuluje on np. silny sojusz z Bułgarami, ze względu na ich podobny charakter narodowy⁹⁰. Podkreślał także dynarski charakter Jugosłowian⁹¹, krytykował rasową jakość Rumunów i Węgrów⁹².

W polityce wewnętrznej uznawał, że Ukraińcy są narodem solidarystów oraz kolektywistów, jednocześnie odrzucając komunizm, uznając, że za bardzo cenią oni własność prywatną⁹³. Zalecał jednak aktywną rolę państwa poprzez umieszczanie każdego obywatela w odpowiednim mu miejscu w systemie ekonomicznym. Ponadto jego poglądy na rasę prowadziły go do określenia specjalnego statusu kobiet: państwo powinno rozwijać je zarówno duchowo, jak i fizycznie. Kobieta powinna mieć obowiązek wziąć ślub⁹⁴. Do tego czasu miała mieć obowiązek dołączyć do jakiejś instytucji artystycznej, naukowej lub wojskowej. Jak pisał J. Łypa, „300 jajników każdej ukraińskiej kobiety i 1500 ejakulacji każdego ukraińskiego mężczyzny to taki sam zasób naturalny dla państwa jak np. surowce energetyczne, żelazo, węgiel czy nafta”⁹⁵.

U Doncowa analiza dotycząca zamieszkujących na Ukrainie ras służy celowi w postaci wskazania tej rasy, z której tworzona ma być rasa przewodnia – ukraińscy przywódcy. Pragnął on powrócić do

⁸⁹ W. Martynec', dz. cyt., s. 143–144.

⁹⁰ J. Łypa, *Wseukrajins'ka trylohija*, t. 2., dz. cyt., s. 74–76.

⁹¹ Tamże, s. 71–72.

⁹² Tamże, s. 77–82.

⁹³ J. Łypa, *Wseukrajins'ka trylohija*, t. 1, dz. cyt., s. 292.

⁹⁴ J. Łypa, *Ukrajins'ka rasa...*, dz. cyt.

⁹⁵ Tamże.

hierarchicznej społeczności, na czele której stałaby kasta wiodąca. Miała być wyraźnie odrębna od masy swoją rasą i swoim duchem⁹⁶. Wykreślał z tej grupy rasę ostyjską oraz dynarską, jako niezdolną do budownictwa państwa. Uważał za konieczne rekrutowanie takich osób spośród nordyków oraz rasy śródziemnomorskiej⁹⁷. Miały one bowiem pełnić najbardziej jaskrawą rolę w ramach Rusi Kijowskiej czy powstań hetmańskich, czyli pod ich przywództwem Ukraińcy mieli wznosić się na najwyższy poziom swojego życia społeczno-państwowego. Tylko w taki sposób mogli stać się silną wspólnotą kulturową i duchową.

Rozważenia wymaga stosunek wskazanych ideologów do Żydów i ogólnie do mieszania się ras. Martynec' zasadniczo wspierał asymilowanie przez Ukraińców osób należących do innych ras oraz narodowości, z jednym wyjątkiem – Żydów. Uzasadnił to jednak nie argumentami natury biologicznej, ale quasi-historycznej oraz quasi-psychologicznej. Jego zdaniem Żydzi zawsze byli elementem wrogim ukraińskiej państwowości i działali na jego szkodę⁹⁸. Ponadto uważał, że jako naród zawsze dbali o swoją „czystość” oraz „odrębność”, co doprowadziło do wykształcenia się innego typu duchowego, który miał mieć antypaństwowy i antynarodowy charakter⁹⁹. Bał się przeniesienia na Ukraińców – w przypadku mieszania się ras – tych negatywnych cech Żydów. Postulował zatem ścisłą izolację Żydów od Ukraińców, zapewnienie im osobnych szkół, zakaz handlu z nimi itp.¹⁰⁰ Martynec' kategorycznie jednak odrzucał koncepcję dokonywania eksterminacji czy pogromów ludności żydowskiej¹⁰¹.

Dość paradoksalne są poglądy Myrona-„Orłyka”. Znaleźć można twierdzenia o konieczności usunięcia wszelkiego różnonarodowego elementu i ochrony od chaotycznego zmieszania z rasowymi elementami Rosjan, Polaków, Turków i mieszkańców Kaukazu. Jednocze-

⁹⁶ D. Doncow, dz. cyt., s. 93.

⁹⁷ Tamże, s. 235.

⁹⁸ W. Martynec', *Żydzijs'ka problema w Ukraini*, [w:] *Ideja w nastupi*, London 1938, s. 27–29.

⁹⁹ Tamże, s. 30–31.

¹⁰⁰ Tamże, s. 36–37.

¹⁰¹ Tamże, s. 44.

śnie odrzucał biologiczny rasizm nazistów, widząc w nim coś, co może skłócić Ukraińców z innymi narodami ciemnionymi przez ZSRR¹⁰². Dość jasna jest też jego niechęć do łączenia się z Żydami.

Antysemickich resentymentów nie można znaleźć z kolei u Łypy, który akceptuje żydowski wpływ na Ukraińców oraz chwali próby stworzenia autonomii Żydów w Ukraińskiej Republice Ludowej¹⁰³. Jednocześnie zdawał się oceniać negatywnie Rosjan, co nie oznacza tworzenia jakiegokolwiek hierarchii ras. Negatywnie do Rosjan odnosił się także Stec'ko, często nazywając ich elementem azjatyckim, co sugeruje pejoratywną opinię o rasistowskiej konotacji¹⁰⁴.

Wnioski

Biorąc pod uwagę powyższe, wskazać należy, że stanowisko ideologów OUN wobec rasizmu nie było jednolite ani konsekwentne, a analiza Ukraińców jako rasy dokonywana była, z pewnymi wyjątkami, bardzo pobieżnie. Poszczególni autorzy podchodzą do tej kwestii niezależnie od siebie, badając różne aspekty Ukraińców jako rasy i nie odnosząc się w zasadzie nawzajem do swoich rozważań. Wiele miejsca poświęca się ukraińskiemu charakterowi narodowemu. Pewną cechą wspólną jest jedynie kwestia świadomości odrębności „rasowej” ukraińskiej wsi i miasta. Jednocześnie zwraca uwagę fakt rzadkiego odwoływania się do rasistowskich koncepcji sformułowanych przez samych Ukraińców (F. Wowka, S. Rudnyckiego, R. Jendyka) i odwoływanie się do zagranicznej myśli rasistowskiej i antropologii (K. Ginter, G. Le Bon, R. Martial). Rasizm nie jest też istotnym elementem myśli każdego ideologa OUN. Nie ma jednak większego znaczenia podział na frakcje banderowców i melnykowców: przedstawiciele obu z nich zajmowali się kwestią „rasy ukraińskiej”.

Rasizm obecny w OUN nie nosi jednak znamion rasizmu o charakterze biologicznym, tak jak rasizm III Rzeszy Niemieckiej. Rasa

¹⁰² D. Myron-Orłyk, dz. cyt., s. 52.

¹⁰³ J. Łypa, *Wseukrajins'ka trylohija*, t. 1, s. 183.

¹⁰⁴ M. Carynnyk, dz. cyt., s. 42–45.

pojmowana jest raczej jako fenomen duchowy, w którym czynniki biologiczne pełnią funkcję poboczną. Ideologowie OUN zdawali sobie z tego sprawę i wyraźnie wskazywali ten aspekt jako sposób odróżnienia ich koncepcji od narodowego socjalizmu i chcieli uniknąć niemieckiej „kolonizacji ideologicznej”. Rasa nie jest utożsamiana z narodem, jednak wskazuje się, że rasa jest jednym z czynników budujących naród. Oznacza to, że rasizm biologiczny nie jest w ogóle nieobecny.

Po drugie, konieczne jest wskazanie, że natężanie inspiracji koncepcjami rasowymi wzrasta wyraźnie w późnych latach 30. oraz latach 40. XX w. Kwestia ta nie występuje właściwie aż do połowy lat 30.; jej rola wzrosła wyraźnie wraz ze wzrostem siły nazistowskich Niemiec. Sugeruje to podobną ewolucję ideologiczną OUN co w przypadku włoskiego faszyzmu i stopniowy wzrost roli czynników rasistowskich w ich koncepcjach. Świadczy o tym także wspomniana broszura *Нація як снейєс*, w której pojawiają się już wątki ścisłego odseparowania Ukraińców od osób innej narodowości. Jednocześnie nie tworzy się jednak jakiegś hierarchii ras i nie idealizuje rasy ukraińskiej (wręcz przeciwnie, dominuje jej krytyka). W ukraińskim nacjonalizmie nie można też dostrzec wyraźnego podkreślenia wyższości nad sąsiednimi narodami, z wyjątkiem może wyraźnego poczucia wyższości nad Rosjanami, obecnego u J. Łypy oraz antysemityzmu W. Martyncia oraz D. Myrona-„Orłyka”. Z drugiej strony Martynec’ wprost nawołuje do asymilacji cudzoziemców (najpierw duchowej – a potem również i „krwi”). Rasizm zdaje się też być wykorzystywany w celach wzmocnienia fizycznego oraz mentalnego Ukraińców, polepszenia jakości ich życia oraz zwiększenia liczebności, a rasa i jej ochrona nie stanowią celu samego w sobie.

Niemożliwe jest negowanie obecności elementów rasistowskich w myśli ideologów OUN. Kwestia ta, także biorąc pod uwagę sposób zastosowania koncepcji rasistowskich, zbliża moim zdaniem koncepcje OUN do idei włoskiego faszyzmu, jednak nie do niemieckiego nazizmu. Nie przesądza to jednak oczywiście samo w sobie o klasyfikacji ideologii tego ruchu.

Bibliografia

- Antonowycz W., *Try nacjonalni typy narodni*, <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>, 10.11.2018.
- Bakanow A., *Ni kacapa, ni żyda, ni ljacha. Nacionalnyj wopros w ideologii Organizacii ukrajinskih nacjonalistow, 1929-1945 gg.*, Moskwa 2014.
- Bernhard P., *Blueprints of Totalitarianism: How Racist Policies in Fascist Italy Inspired and Informed Nazi Germany*, „Fascism” 2017, Vol. 6, Issue 2, http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/10.1163/22116257_5.11.2018.
- Błażejewska J. M. *Reprezentacja nacionalnoho charakteru w publicystyci J. Łypy (za pracjami «Pryznacennja Ukrainy» ta «Ukrajins’ka Rasa»)*, „Wisnyk Char’kiwskoji derżawnoji akademiji kultury” 2013, nr 39.
- Carynyk M., *Wrogowie naszego odrodzenia. Dyskusje ukraińskich nacjonalistów o Żydach 1929–1947*; O. Zajcew, *Organizacja ukraińskich nacjonalistów i „kwestia żydowska” (lata 30. XX wieku)*, [w:] OUN, UPA i Zagłada Żydów, red. A.A. Zięba, Kraków 2015.
- Deniker J., *The races of Man: An outline of Anthropology and Ethnography*, London 1900.
- Doncow D., *Duch naszoji dawnyny*, Mjunchen 1953. Gorny M., *Wielka wojna profesorów*, Warszawa 2014. Jendyk R., *Antropołohiczni prykmety ukrajins’koho narodu*, Lwiv 1934.
- Jendyk R., *Wstup do rasowoji budowy Ukrainy: osnovni pyttannia z zahal’noji suspilnoji antropołohiji ta ewhenika Ukrainy*, Mionchen 1949. Kuryło T., *Szcze raz pro OUN ta faszyzm*, https://zaxid.net/shhe_raz_pro_oun_ta_faszizm_n1250264, 10.11.2018.
- Łypa J., *Bij za ukrajins’ku literaturu. Kyjiw, wiczne misto*, [w:] J. Łypa, *Twory*, t. 4, Lwiv 2012.
- Łypa J., *Ukrajins’ka doba*, Odessa 1936.
- Łypa J., *Ukrajins’ka rasa*, <http://www.vatra.cc/rasa/yuriy-lypa-ukrayinska-rasa.html>, 12.10.2018.
- Łypa J., *Wseukrajins’ka Trylohija*, t. 1, Kyjiw 2007.
- Łysiak-Rudnycki I., *Nacjonalizm*, [w:] I. Łysiak-Rudnycki, *Między historią a polityką*, Wrocław 2012. Marszał M., *Faszyzm i jego oblicza*, [w:] *Varia Doctrinalia*, red. Ł. Machaj, Wrocław 2012. Martynec W., *Za zuby i pazuri naciji*, Paryż 1937.
- Martynec W., *Żydjivs’ka problema w Ukraini*, [w:] *Ideja w nastupi*, London 1938.
- Myron-Orłyk D., *Ideja i czyn Ukrainy*, 1940, <http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Ideya-i-Chyn.pdf>, 13.11.2018.
- Nacija jak species*, <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/hdasbu-13-376-6-001.pdf>, 21.11.2018.

- Poliszczuk W., *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*, Toronto 2003. Połomski F., *Ustawodawstwo rasistowskie III Rzeszy i jego stosowania na górnym Śląsku*, Katowice 1970.
- Postanowienie II Welykoho zboru Orhanizaciji Ukrajinskich Nacionalistiw. Kwitien 1941 roku, <https://uk.wikisource.org/wiki/>, 19.11.2018.
- Quine M.S., *Racial „Sterility” and „Hyperfecundity” in Fascist Italy: Biological Politics of Sex and Reproduction*, „Fascism” 2012, nr 1.
- Rossoliński-Liebe G., *Bandera. Faszyzm, ludobójstwo, kult*, Warszawa 2018. Rudnyckij S., *Czomu my хочемо самостійноji Украјины*, Lwiv 1994. Rusow J., *Dusza narodu i duch nacji*, Filadelfia 1948.
- Shekvotsov A., *By Cross and Sword: ‘Clerical Fascism’ in Interwar Western Ukraine*, „Totalitarian Movements and Political Religions” 2007, nr 8. Sierpowski S., *Rasizm faszystowskich Włoch*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/708/1/Rasizm%20faszystowskich%20Wloch.pdf>, 5.11.2018.
- Stryjek T., *Ukraina przed końcem historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, Warszawa 2014.
- Stryjek T., *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego*, Toruń 2013.
- Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2010.
- Tomasiewicz J., *W poszukiwaniu istoty faszyzmu*, „Historia i polityka” 2009–2010, nr 2–3 (9–10).
- Wassyjan J., *Prostir miż Moskwoju i Bizantijeju*, [w:] J. Wassyjan, *Twory*, t. 1, Toronto 1972.
- Wassyjan J., *Wojujucza Ukrajina*, [w:] J. Wassyjan, *Twory*, t. 1, Toronto 1972.
- Wołkow F., *Antropoligiczeskija osobennosti ukrajinskago naroda*, [w:] *Ukrajinskij narod w jego prośłom i nasto jaszczem*, t. 2, red. F.K. Wołkow [et al.], Sankt Petersburg 1916. Wysocki R., *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, Lublin 2003.
- Wysocki R., *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynniki nacjonalizmu Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze*, Lublin 2014.
- Zaitsev O., *Fascism or ustashism? Ukrainian integral nationalism of the 1920s–1930s in comparative perspective*, „Communist and post-communist studies” 2015, nr 48.

Question of racism in the thought of the ideologists of the Organization of Ukrainian Nationalists (1929–1945)

Summary: The goal of the article is to show what role did the racist elements play in the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists and whether they were present in that ideology at all. In the scientific discourse it remains controversial, whether OUN was in fact a fascist organization. Those discussions very often ignore the question of racism and its role in both Italian fascism and Ukrainian nationalism. It is also rarely analyzed what was the nature of those racist elements.

In the article the historical-legal method has been used, as well as the comparative method. The problem has not been analyzed in the chronological manner, in order to secure the clarity of the article Applied structure of the paper allows showing the analyzed problem from the most general questions to more detailed ones. Works of the ideologists connected with OUN, such as Dmytro Dontsov, Volodymyr Martynec', Dmytro Orlyk, Yuliyán Vassyjan and Yuriy Lypa have been analyzed, Author decided to underline most important parts of their thought presented in their books and pamphlets and compare their views on each issue. It allowed to indicate that racism is often a topic presented in the works of the ideologists of OUN, although there is no one version of that thought. Every author presents his own view on that topic and other approach. However, they seem to become gradually more interested in the problem of the race in late 30's and 40's. However Ukrainian racism is not a biological racism. It treats the race as the spiritual phenomenon with a biological substrate.

Keywords: Ukraine, racism, nationalism, OUN, ideology, fascism